

ZORAN ŽUGIĆ

Fakultet za fizičku kulturu Sveučilišta u Zagrebu

Izvorni znanstveni članak

UDK 796.01 : 335.5

Primljeno 16. 4. 1984.

MARKSISTIČKA INTERPRETACIJA ODNOSA KULTURE I FIZIČKE KULTURE

Ano etki'
11. 5. 1984

/kultura / fizička kultura, teorija / marksizam /

Korespondirajući odnos kulture i fizičke kulture izvodi se iz temeljnih marksističkih odrednica o čovjeku kao biću prakse, samodjelatnom biću i biću »suštinskih snaga«. Iz Marxovog stava da je stvaranje pet ljudskih osjetila posao cjelokupne dosadašnje svjetske historije izvodi se interpretacija čovjeka kao bića koje se u svom totalitetu može reaktivirati jedino kroz podružljavanje »suštinskih snaga«, koje je privatno vlasništvo pretvorilo u egoistična, posjedom obuzeta osjetila. U radu se afirmira teza da je jedna od temeljnih mogućnosti nadvladavanja »sektorske« podjele društva na »bazu« i »nadgradnju« sadržana u povratku odgoja u kontekst kulture kroz totalitet odnošenja čovjeka spram svih oblika vlastite egzistencije. Na taj se način ukazuje šansa za fizičku kulturu da postane jezgra »starog novog odnosa« i to upravo kroz odgojno-obrazovni proces, koji bi na ovom području, utemeljen na kineziologiji kao znanosti o ljudskom pokretu, mogao ostvariti jedinstvo koje je u antičkoj kulturi bilo određeno kao harmonija, kao sklad tjelesnih i duhovnih sposobnosti. Povratak kulturi kroz odgojno-obrazovni proces na području fizičke kulture stvorio bi pretpostavke za klasno nadvladano, raz-otudeno uspostavljanje jedinstva prirode i duha, bića i bitka na povijesno novi način.

1. HISTORIJSKO-MATERIJALISTIČKO TUMAČENJE KULTURE

Kultura kao bitni način postojanja čovjeka čovjekom od uvijek je bila u polju istraživanja znanosti, kakva je npr. kulturna antropologija, koje čovjeka proučavaju kao multidimenzionalno biće, biće relacije. Kultura se u tom kontekstu tumači i kao osnovni uvjet čovjekovog postojanja i kao univerzalni način na koji jedna zajednica uređuje svoje temeljne odnose s prirodom i drugim zajednicama. Kulturu se također može interpretirati i kao povijesnu pojavu kroz koju se izražava totalitet ljudskog postojanja. Radi toga se razumijevanje kulture, kao društvenog fenomena preko kojeg se realizira totalitet odnosa što ih čovjek uspostavlja kao biće individualne i kolektivne egzistencije, temelji na metodskom postupku kojim se otkriva nekoliko interpretacijskih razina u istraživanju. Označavanje ovih razina, koje se u analizi ne javljaju u pravilnom logičkom slijedu, jest temeljna epistemološka pretpostavka za razumijevanje naznačene teme, povijesnog odnošenja kulture i fizičke kulture.

Određivanje onoga što se označuje kao kultura u marksističkoj teoriji društva¹ podrazumijeva prethodno definiranje metodološkog pristupa kao referentnog okvira unutar kojega se posebni društveni fenomeni dovede u povijesnu relaciju s pojmom kulture. Razumijevanje kulture unutar određene interpretacije društva određeno je metodom koju marksistička teorija koristi u elaboriranju konkretnih historijskih sklopova koji proizvode temeljne društvene odnose. Opredjeljivanje za historijsko-materijalističku metodu osigurava povijesnu perspektivu za istraživanje kulture u horizontu historijski promjenljivih odnosa proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa kroz koje se realizira konkretni način proizvodnje jedne zajednice kao cjeline. Historijsko-materijalistička metoda proučavanja brojnih odnosa koji se uspostavljaju u određenoj zajednici jest uporišna točka za razumijevanje okolnosti pod kojima se jedna po-

java konstituira i razvija u totalitetu konkretnih društvenih odnosa. Historijsko-materijalistička metoda pokazuje kako se kultura, iz jedinstvenog, neotudenog odnošenja jedne zajednice spram svega postojećeg, pojavom privatnog vlasništva klasnim posredovanjem transformira kao izdvojena, zasebna sfera u tzv. duhovnoj nadgradnji.

Klasno posredovanu transformaciju kulture iz »cjeline« u »sektor« moguće je prikazati i pomoću lingvističke analize, na razini jezika kao praktičkog organa mišljenja i oblika praktične svijesti. Kronološki slijed uspostavljanja kulture moguće je pratiti kroz smjenu historijski promjenljivih oblika u kojima čovjek opredmećuje svoje odnose posredovane radnom djelatnošću. Etimološko značenje kulture kao materijalne vrijednosti sadržano je u latinskim glagolima colere i cultivare, kao djelatno odnošenje čovjeka spram prirode načinom na koji obrađuje zemlju. Aktivnim odnosom, što ga spram prirode kao vlastitog anorganskog tijela po prvi puta razvija u protoneolitiku agrarnom revolucijom, čovjek sebe postavlja subjektom temeljnih relacija, bićem koje svjesno i kontrolirano izaziva promjenu uvjeta života u prirodi i ljudskoj zajednici u mjeri u kojoj mu to dopušta konkretni način proizvodnje i postignuti stupanj razvijenosti proizvodnih snaga. U toj prvoj fazi colere i cultivare označuju sve djelatnosti vezane isključivo za načine čovjekovog rada na zemlji, tj. za agrikulturu što je označeno glagolima sijati, krčiti, gojiti, obrađivati. Drugi niz značenja, njegovanje, dotjerivanje, usavršavanje, te obrazovanje, formira se znatno kasnije, prvobitno u pojmu kulta (lat. cultus) kao predmeta obožavanja. U odnošenju spram prirode kao čovjeku »anorganskog tijela« (Marx, Rani radovi) ostvaruje se dvostruki proces u isto vrijeme, humaniziranje prirode i naturaliziranje čovjeka. Čovjek u tom procesu postaje ljudskim prirodni bićem, a priroda iz nijeme općenitosti, kao stvar po sebi, postaje prirodom za čovjeka i po čovjeku, natura naturans i natura naturata u isto

vrijeme.² Metamorfoza animalno-organskog u prirodno ljudsko postojanje izražava mjeru u kojoj se čovjek emancipira od stanja neposredovane pasivne osjetilnosti. Ova promjena, koja nastupa unošenjem okultnih sadržaja što transcendiraju materijalne odnose čovjeka i prirode, unosi semantičko, a to znači i praktičko-djelatno proširenje pojma kulture. Ovo sematičko i sadržajno proširenje pojma kulture govori o tome da se čovjek u svom odnošenju ne zaustavlja na materijalnim rezultatima vlastite djelatnosti, npr. u radu na zemlji, već se u njegovanju, dotjerivanju, usavršavanju, oplemenjivanju, profinjavanju, itd. u isto vrijeme izgrađuje i ono duhovno u jedinstvenom procesu naturaliziranja i humaniziranja. Kultiviranje je shvaćeno ovdje kao proces pretvaranja pet ljudskih osjetila iz prirodnih u ljudska prirodna osjetila, u osjetila društvenog čovjeka, shvaćeno u Marxovom smislu kao biće prakse.

Na početku procesa klasnog razdvajanja kulture u materijalnom i duhovnom smislu kultura se u svom širem određenju još uvijek izvodi iz usporedbe sa zemljom, točnije s obrađenom njivom. U tom značenju duhovnog odnošenja spram prirode i drugog čovjeka kulturu prvi puta određuje Ciceron: »Cultura animi autem philosophia est« (Tusculanae Disputationes, I, 13). Proces proširenja pojma kulture duhovnim, nadosjetilnim sadržajima i djelatnostima korespondira s dovršenjem klasne razdiobe društva nakon raspada prvobitne zajednice. Tendenciju podvajanja kulture na materijalnu i duhovnu, koja će se do kraja razviti i fiksirati klasnom polarizacijom društva anticipirao je T. Akvinski podjelom umjetnosti na artes serviles i artes liberales. Po sebi je razumljiva činjenica da ovo razlikovanje umjetnosti izlazi na posredan način iz klasne podjele rada na manuelni i intelektualni. Kontinuitet interpretacije kulture kao cultura animi, sa sve značajnijim pomakom prema čovjeku kao subjektu koji realizira proces kultiviranja prirode i ljudske zajednice, nastavljaju svojim radovima Puffendorf i Adelung.³ Kroz stavove Herdera, Schillera i Kanta izgrađuje se i dovršava građansko-humanistička interpretacija kulture kao odnosa kojemu je krajnji cilj u »proizvođenju razumnog bića za svrhe kojima stremi, a napose u slobodi«.⁴ Temeljne konzekvence ovoga »proizvođenja čovjeka kao razumnog bića za svrhe kojima stremi« (Kant) realizirane su u prosvjetiteljskom pokretu i dovršene francuskom buržoaskom revolucijom.⁵ Tako je pojmovno određena i historijski artikulirana kultura kao društvena tvorevina i klasni privilegij sa svim statusnim obilježjima i posljedicama što ih sobom nosi naznačena razdioba društva po osnovi privatnog posjeda i mjesta kojega u sistemu materijalne i vanmaterijalne proizvodnje zauzima individuum kao pripadnik određene socijalne grupe. Proces totalne klasne polarizacije unutar građanskog društva dovršava se subsumiranjem robno-novčanog načina proizvodnje pod komandu kapitala, koji u isto vrijeme pod svoju kontrolu stavlja klasu najamnih radnika. U tom kontekstu kultura je unutar globalne društvene strukture određena kao zasebna, od materijalne proizvodnje života odjeljena sfera, koja je u bitnom smislu određena građanskom interpretacijom odgoja i granama umjetnosti što ih T. Akvinski označuje kao artes liberales.

U periodu slobodne tržišne konkurencije građanskog društva, sve do uspostavljanja monopolnog kapital -odnosa, kultura je opstojala u suprotnosti s procesom materijalne produkcije kao sfera u kojoj egzistiraju apsolutne i nepromjenljive vrijednosti, ljepota i spontanitet npr. Kultura građanskog društva, prije ostvarenog prijelaza iz liberalne u državno-monopolnu fazu, kumulirala je u sebi temeljne vrednote buržoaskog pogleda na svijet. Konstituiranje tzv. afirmativne kulture⁶ građanskog društva u 18. i 19. stoljeću u Evropi izražava tendenciju buržoaske države da relativizira značenje narastajućeg klasnog sukoba isticanjem općih, civilizacijskih i posebnih, nacionalnih simbola jedne zajednice. »Afirmativna kultura« kao jedan od naznačenih općih, integrativnih simbola građanskog društva egzistira na podvojenosti privatne i javne sfere, na razlici »burgeoisisa« i »citoyena«.

Razvojem monopolnog kapitalizma kultura kao afirmativna i idealizirana predodžba liberalne epohe prestaje biti aktualna. Opća komercijalizacija vrijednosti, i onih u sferi duhovne proizvodnje, koju tako naglašeno provodi monopolni kapital, predstavlja posljednju konzekvencu procesa prevođenja kvalitativnih, suštinskih odnosa u kvantitativne, količinske omjere. »Promjena« i »progres« shvaćeni jednoznačno, s pozitivnim predznakom, ustupaju mjesto »krizi«. Dakako, pod zbirnim pojmom »kriza«, kojim se imenuje opća sintagma suvremene civilizacije, krije se cijeli niz latentnih, ali i manifestnih kriznih stanja od kojih je, u ovom kontekstu, najzanimljivija tzv. ekološka kriza, tj. zagađenje prirodne životne sredine kojega čovjek sam provodi okružujući se vlastitim otpacima, kao primjer nekulture egzistencije par excellence.⁷ Pojmovno i praktično razlikovanje kulture i civilizacije⁸ samo je druga strana ovog procesa, krajnji rezultat općeg kvantificiranja i postvarivanja odnosa u građanskom društvu monopolnog kapitalizma, materijalnih ali i duhovnih u isto vrijeme.

Pretvaranje svih društvenih odnosa u mjerljive, tržišne veličine u kasnom kapitalizmu građanske epohe rezultat je opće tendencije podređivanja svih potencijala društva radi oplodnje viška vrijednosti pod komandom kapitala. U proces kapitalizacije uključena je i kultura kao »sektor« oplodnje viška vrijednosti, a osobito oni segmenti kulture u kojima se to naročito uspješno provodi, podvedeni pod opći pojam »kulture industrije«. Naspram onih oblika duhovne proizvodnje, kao što su to umjetnost i poezija, koje ne može neposredno upotrijebiti za oplodnju viška vrijednosti, kapitalistička proizvodnja, kako pokazuje Marx u rukopisu »Teorije o višku vrijednosti«, neprijateljski se odnosi.⁹ Čak i one segmente izvan radnog vremena koji pripadaju sferi neproizvodne, individualne potrošnje kapital intenzivno koristi, pretvarajući ih u oblik »sekundarne eksploatacije«. Posvemašnja kapitalizacija svih regija materijalne i duhovne proizvodnje života ne dokida, međutim, status kulture kao samostalne, klasnim posredovanjem izdvojene sfere, već samo mijenja njezin predznak. Nestaje afirmativna konotacija, simbol kojim se kultura liberalne epohe građanskog društva legitimirala kao apsolutna i nepromjenljiva vrijednost. »Kulturna indu-

strija» funkcionira u potpunoj opreci spram dijalektike prosvjetiteljstva, kojom je građanska klasa ranog kapitalizma prevodila kulturu u sistem općih postulata vlastite ideologije i, kako konstatira Marcuse, smještala je u samostalno čarstvo vrijednosti, neovisno o civilizaciji i svijetu svakodnevne borbe za opstanak.¹⁰ »Kulturna industrija» pri tom predstavlja jedan od pogona praktičke realizacije kapitala, koji ne proizvodi samo robe u funkciji oplodnje viška vrijednosti, već se u isto vrijeme konstituira i kao poseban oblik društvenosti. Kultura razvijenog, monopolskog kapitalizma egzistira kroz istovremeno postojanje dvije oprečne situacije; s jedne strane, preko »kulturne industrije«, uvučena je dijelom u proces oplodnje viška vrijednosti, dok s druge strane još uvijek funkcionira kao izdvojena, klasno privilegirana sfera, »sektor« u kojem »vladajuće misli epohe predstavljaju oblik izražavanja materijalnih odnosa koji jednu klasu čine vladajućom, dakle misli njene vladavine«.¹¹

Klasno osvještavanje posredovano spoznajom kulture kao privilegirane osebne sfere predstavlja se u socijalističkim društvima kao epohalni proces kojim se jedino može dokinuti takva situacija. Pri tom se proces postupne preinake svih naslijeđenih klasnih »madeža staroga društva« (kultura kao osebna sfera je samo jedan od njih) mora iskazivati i kroz usporednu dezideologizaciju u svim područjima društvene prakse. Obzirom na činjenicu da je kultura naslijeđena iz prethodne epohe kao klasni privilegij, u naznačenom procesu dezideologizacije, na tragu Marxovog stava da ukidanje samootuđenja mora proći isti put kao i samootuđenje, trebalo bi krenuti od klasno impostirane i mehanicistički interpretirane podjele na materijalnu »bazu« i duhovnu »nadgradnju«. Razgrađivanje ove ideologizirane teorijske konstrukcije temeljni je predujet drugačijeg promišljanja »asamblea društvenih odnosa« iz kojega ne bi stajala fiksirana klasna struktura.

Pored naznačene, od II Internacionale uvriježene interpretacije kulture kao jednog od »sektora« duhovne »nadgradnje«, u marksističkoj teoriji društva sadržane su i pretpostavke za razumijevanje kulture kao cjeline, koja je utemeljena na jedinstvenom materijalnom i duhovnom odnošenju ljudske zajednice spram svega postojećeg.

Kako je etimološkom analizom već izvedeno, korijen novovjekovnog razumijevanja kulture nalazi se u latinskom jeziku. Colere, cultivare, cultus, nose u sebi supstancijalna značenja koja pokazuju da se realni temelj za uspostavljanje kulture kao cjeline nalazi u razotuđenom, ne-sektorskom posredovanju, kojim bi se objedinili svi odnosi što ih čovjek razvija kroz specifične oblike organizacije vlastitog života. Historijsko-materijalistička interpretacija povijesti i kulture otvara perspektivu za nadvladavanje sektorske podjele društva na materijalnu »bazu« i duhovnu »nadgradnju« unutar socijalizma shvaćenog kao »povijesna mogućnost« (Lukacs). U ovom kontekstu kulturu interpretiramo kroz odnošenje čovjeka spram prirode, drugog čovjeka i društva u cjelini, u kojemu se ljudsko biće realizira kao biće prakse.

Određenje prakse za temeljni princip kojim je čovjek

ontologijski postavljen kao biće slobode jest pretpostavka drugačijeg, klasno-natklasnog promišljanja pojmovi, što se kroz kasno posredovanje pojavljuju u parovima kao pojmovi suprotstavljenih značenja: kapitalnajamni rad, potreban rad — višak rada, radno vrijeme-slobodno vrijeme, »elitna kultura« - »masovna kultura«, itd. Interpretacija kulture kao jedinstvenog materijalnog i duhovnog odnošenja jedne zajednice spram svega postojećeg izražava proces spekulativnog obuhvaćanja i prepoznavanja svih modaliteta tog univerzalnog odnosa. Označavanjem svih bitnih odrednica kulture kao povijesne kategorije stvaraju se pretpostavke drugačije interpretacije, kojom je moguće promišljati načine usmjerene na dokidanje kulture kao »sektora« i klasno privilegirane, od materijalnog proizvođenja života odvojene sfere. Određivanje kulture kao jedinstvenog odnosa jedne zajednice spram vlastite biti što se proizvodi u radu, jeziku, religiji, umjetnosti, itd., usmjereno je na nadvladavanje sektorske podjele društva kojom se obnavlja klasna razlika odnosa bića i bitka.¹³

2. KULTURA I FIZIČKA KULTURA KAO INTERFERIRAJUĆI POJMOVI

U naslovu naznačene odrednice razumijemo kao interferirajuće pojmove. Hipoteza o interferirajućem odnošenju kulture i fizičke kulture zasnovana je na već utvrđenoj epistemološkoj pretpostavci, tj. na analizi interpretativnih razina preko kojih korespondiraju naznačeni pojmovi. Na ontologijskoj razini ovi se pojmovi mogu odnositi po osnovi njihove antropocentričnosti, po tome što su formalno i sadržajno definirani unutar istog predmetnog područja koje istražuje antropologija kao znanost o čovjeku.

Drugi niz razloga za postavljenu hipotezu temelji se u argumentaciji kojom se ukazuje na društvenu uvjetovanost kulture i fizičke kulture. Klasna determiniranost i kulture i fizičke kulture kao bitno društvenih pojava izvodi se iz historijskog procesa artikulacije različitih načina proizvođenja pomoću kojih jedna zajednica, gledano kroz povijesnu perspektivu, ostvaruje kontinuitet vlastitog postojanja. Povijesnu genezu ljudske zajednice moguće je očitavati i kroz metamorfoze kulture kao društvenog fenomena, iz načina kojima se kultura, unutar konkretnih socijalno-klasnih odnosa, prikazuje od sinkretičkog oblika u pretklasnim društvima do »sektora« duhovne »nadgradnje« u dosadašnjoj klasnoj historiji.

Konzekvence koje se daju izvesti iz naznačene generalne hipoteze temelje se na analizi koja pokazuje u kakvom su međusobnom odnosu navedeni pojmovi, kultura kao klasno posredovana izdvojena sfera i fizička kultura kao njezin segment. Ontologijsko određenje kulture kroz jedinstvo materijalnog i duhovnog odnošenja zajednice spram svega postojećeg pretpostavlja historijsko-materijalističku interpretaciju povijesti kojom bi se, iz različitih načina proizvodnje i njima korespondirajućih oblika organizacije života, objasnili i razumjeli bitni uzroci klasne podvojenosti i posljedice pretvaranja kulture u zasebnu, izdvojenu sferu.

Argumente koji podržavaju postavljenu hipotezu o interferirajućem odnosu pojmova naznačenih u naslovu moguće je pronaći i na drugoj strani, analizom historijskog razvitka fizičke kulture. Tako se npr. harmonija, kao neponovljiv doživljaj skladnog nadopunjavanja različitih sadržaja, u helenskoj kulturi mogla ostvariti samo kroz **sintezu** duhovnih i tjelesnih sposobnosti čovjeka.¹⁴ U helenskoj kulturi postignuto jedinstvo duha i tijela sadržano je u do danas prisutnom idealu klasične, antičke ljepote. Taj idealni spoj raspada se pojavom kršćanstva, koje apsolutizira vrline duhovnog i, na njemu izvedenog, zagrobnog života. Rezultat ovoga apsolutiziranja su višestoljetne inkvizicijske borbe katoličanstva protivu svih tjelesnih užitaka kao izvora grijeha za dušu vjernika. Srednjovjekovna umjetnost i kultura uopće kanonizirani su biblijskim motivima, a tijelo figurira samo u funkciji prikazivanja sakralnih sadržaja. Humanizam i renesansa iznova oživljuju interese čovjeka za vlastito tijelo, a elan što ga izaziva ovaj povratak ljudskoj prirodi kao izvoru osjetilnih užitaka građanska klasa institucionalizira uvođenjem gimnastike kroz nastavu tjelesnog odgoja kao obaveznog predmeta u tzv. javnim školama (public schools). Odvajanje gimnastike od sporta,¹⁵ kao još uvijek bezutilitarne agonistike, predstavlja promjenu kojom se i fizička kultura postupno transformira u jedan od »sektora« klasno polariziranog društva. U monopolskom kapitalizmu sport postaje jedna od najpropulzivnijih sfera realizacije profita vezivanjem za kulturnu industriju.

Postupni prijelaz tjelesnog vježbanja u sport najavljuje novu situaciju u kojoj je natjecanje određeno motivima izvan njega samoga, a pobjeda stavljena u funkciju materijalnog vrednovanja uspjeha, prije svega novcem. Sport prestaje biti dobrovoljna igračka djelatnost, a rad, učinak i rekord postaju njegovi temeljni principi.¹⁶ Ova transformacija predstavlja zakonitu posljedicu industrijske robno-novčane proizvodnje u razvijenom kapitalizmu, koja komercijalizira sport kroz »kulturnu industriju«, pretvarajući ga u jedan od standardiziranih oblika iscrpljujućeg otuđenog rada. Uzrok ove otuđujuće sprege rada i sporta nalazi se u principu produktivnosti koji u sportu potencira pobjedu pod svaku cijenu. Ova posvemašnja produktivizacija sporta je konzekventan, do kraja proveden profilerski pristup kapitala sferi potrošnje i slobodnog vremena kao oblicima »sekundarne eksploatacije«. To je samo drugo lice situacije u kojoj sport predstavlja otuđeni segment fizičke kulture i kulture kao klasne tvorevine, »sektora« oplodnje kapitala.

Otuđivanje čovjeka od prirode, od proizvodne djelatnosti i rezultata vlastitog rada, od samoga sebe i svoje generičke suštine, a napose od drugog čovjeka i društva u cjelini jesu posljedice što ih sobom donosi do kraja razvijena klasna podjela. Mogućnost uspostavljanja kulture kao jedinstvenog materijalnog i duhovnog odnošenja jedne zajednice spram vlastite biti povezano je s transformacijom i postupnim dokidanjem »madeža prethodne epohe« (Marx), kao procesa što ga klasno društvo koje ide putem vlastitog razotudjenja mora proći. Ovi »madeži prethodne epohe« mogu se u bitnom smislu transformirati jedino kroz podružljavanje

svih odnosa na način koji će u isto vrijeme omogućiti oslobađanje čovjekovih osjetila od dominacije koju nad njima u razvijenom klasnom društvu ima privatno vlasništvo. To je, dugoročno gledano, zadaća koju socijalizam kao »povijesna mogućnost« mora ostvariti da bi se stekli temeljni uvjeti za uspostavljanje »odnosa stvarnog, razotudjenog prisvajanja« (Balibar). Realizacija čovjeka kao bića »suštinskih snaga« predstavlja se kao proces podružljavanja njegovih bitnih odnosa ili, što je zapravo isto, kao kultiviranje, odgajanje i mijenjanje njegovih prirodnih organskih osjetila u ljudska prirodna osjetila. U ovako shvaćenom procesu humaniziranja prirodnih odnosa društvo prestaje biti apstrakcija što se izdiže iznad pojedinačnih, individualiziranih egzistencija i u Marxovoj interpretaciji konstituira se u »asocijaciju slobodnih proizvođača«, koji svoje odnose s prirodom uređuju racionalno i s najmanjim utroškom snage.

Interpretacija čovjeka kao bića »suštinskih snaga« izvedena je iz Marxovog određenja čovjeka kao samodjelatnog bića, kojemu je praksa generička suština, ono po čemu jest ljudsko biće. Čovjek se u svijetu, koji ga okružuje i kojega on nastoji proizvoditi po svojoj mjeri, može realizirati kao samodjelatan jedino ako se potvrđuje kao biće prakse. Praksa kao svijesna, svrhovita, stvaralačka i samostvaralačka, društvena i slobodna ispunjava čovjekov bitak kroz povijesnu artikulaciju ljudskih osjetila. Pojmom »suštinske snage« Marx određuje osjetila koja su praktičnom djelatnošću od prirodnih postala društvena i bitno »drugačija nego osjetila nedruštvenog čovjeka; tek pomoću predmetno razvijenog bogatstva čovjekova bića djelomično se razvijaju, a djelomično tek proizvode: bogatstvo subjektivne ljudske osjetilnosti, muzikalno uho, oko za ljepotu oblika, ukratko **osjetila** sposobna za ljudske užitke, osjetila koja se potvrđuju kao **ljudske** suštinske snage. Jer ne samo pet osjetila nego i takozvana duhovna osjetila, praktička osjetila (volja, ljubav, itd.) jednom riječi **ljudsko** osjetilo, ljudskost osjetila nastaje tek pomoću postojanja njegova predmeta, pomoću očovječene prirode. Stvaranje pet osjetila jest posao cjelokupne dosadašnje svjetske historije.¹⁷ Razumijevanje čovjeka kao bića prakse predstavlja temelj iz kojega je moguća povijesna interpretacija cjeline, »asambleja društvenih odnosa« koje čovjek proizvodi kao biće kulture. Na toj interpretativnoj osnovi otvara se perspektiva za ukidanje klasnog temelja samootudjenja podružljavanjem »suštinskih snaga« čovjeka, koje je privatno vlasništvo reificiralo i pretvorilo ih u egoistična, posjedom obuzeta osjetila.¹⁸ Određenje kulture iz aspekta cjelovitog materijalnog i nematerijalnog odnošenja jedne zajednice spram vlastite biti omogućeno je promišljanjem sveukupnih praktičkih i teorijskih, tjelesnih i duhovnih sposobnosti što ih čovjek razvija u procesu proizvodnje vlastite povijesti kao »otvorene knjige ljudskih suštinskih snaga« (Marx).

Igra kao nesvrhovita i slobodna djelatnost predstavlja također jedan od oblika artikulacije čovjeka kao bića »suštinskih snaga«. Argumentacija za ovu tvrdnju može se naći u samom određenju pojma igre. Za J. Hui-zingu »igra je dobrovoljna radnja unutar određenih

vremenskih i prostornih granica, prema dobrovoljno prihvaćenim i beziznimno obavezujućim pravilima, kojoj je cilj u njoj samoj, a prati je osjećaj napetosti i radosti, te svijest da je ona nešto drugo nego običan život.¹⁹ Obilježja koja mogu izvesti iz ovoga određenja navode na zaključak da je igra jedan od temeljnih načina realizacije čovjeka kao samodjelatnog bića, koje u igri nalazi suprotnost radu i standardiziranim obrascima svakodnevnog života. Za R. Caillois-a igra je izuzeta od svake vanjske prisile i slobodna da sama proizvodi vlastiti smisao. Kao aktivnost bez granica i bez krajnjih izvanjskih svrha igra, koja u sebi ima i elemente obrednog, magijskog odnosa čovjeka spram prirode, predstavlja način prikazivanja svih realnosti.²⁰ Tako se čovjek realizira kao univerzalno i kreativno biće kojemu je igra jedna od njegovih bitnih odrednica. Homo ludens je samo drugo ime za čovjeka kao biće rada (homo faber) i svijesno biće (homo sapiens).

Drugi aspekt interpretacije Marxovog stava o čovjeku kao biću »suštinskih snaga« može se deducirati znanstvenom analizom na području kineziologije. Šire određenje predmeta koji proučava kineziologija jest čovjek. Kineziologija je stricto sensu znanost o pokretu (kinezis = pokret, logos = zakon i, iz toga izvedeno, znanost). Kineziologija je znanost o zakonitostima koje reguliraju maksimalnu efikasnost ljudskih pokreta.²¹ Kineziologija također proučava transformacijske procese koji se javljaju kao rezultat motoričke aktivnosti. Proučavanje čovjeka kao samodjelatnog bića, bića prakse i bića »suštinskih snaga«, onako kako ga interpretira marksistička teorija, prevedeno je u diskursu kineziologije na područje tzv. psihosomatskog statusa. Psihosomatski status kao makro prostor definiran je potprostorima koji su pokriveni osnovnim antropološkim obilježjima čovjeka kao što su to motoričke, kognitivne i funkcionalne sposobnosti, te morfološke i konativne karakteristike. Određivanje ovih antropoloških karakteristika čovjeka jest temeljna teorijska pretpostavka od koje polaze empirijska istraživanja psihosomatskog statusa u kineziologiji.

Metodološki instrumentarij kineziologije pretpostavlja konstituiranje teorijski relevantne interpretacije fizičke kulture na naznačenim postavkama marksističke teorije kojom je čovjek u bitnom smislu određen kao biće prakse, samodjelatno biće i biće »suštinskih snaga«. U novijim pokušajima elaboriranja »teorije i metodologije fizičke kulture« u nas²² marksistička se teorija društva koristi kao referentni okvir unutar kojega se, na temelju općih zakona »dijalektičkog materijalizma« vrši podjela na »marksističku« i »buržoasku« nauku. Ovaj pristup u proučavanju problema na području fizičke kulture utemeljen je na osnovnim pitanjima što ih marksistička teorija društva deducira iz analize građanskog društva. Među tim općim postavkama marksizma od kojih se polazi nalaze se i neke, koje je praksa međunarodnog radničkog pokreta u razvijenim kapitalističkim zemljama u velikoj mjeri relativizirala, kao npr. analize izvedene iz kvalifikacijske i socijalne strukture proletarijata iz druge polovice 19. stoljeća u Evropi, apriorističke teze o spontanoj i »prirodnoj« revolucionarnosti proletarijata u razvijenom kapitalizmu, itd. Te-

meljna nedostatnost ovoga pristupa jest prije svega u tome što se iscrpljuje u općim idejno-teorijskim naznakama marksizma, dok se elementi sadržaja »nauke u fizičkoj kulturi« samo taksativno navode.²³ Tako kineziologija, definirana u nas još pred petnaest godina, čeka i dalje na relevantnu interpretaciju, koja bi se temeljila na navedenim stavovima marksističke teorije o čovjeku kao biću »suštinskih snaga«.

U postupku dokazivanja validnosti postavljene hipoteze po kojoj se naznačeni pojmovi nalaze u odnosu međusobnog utjecaja i interferencije potrebno je na kraju naznačiti i mogućnosti nadvladavanja situacije u kojoj su kultura i fizička kultura fiksirane kao »sektori-duhovne« nadgradnje«. Jednu od tih mogućnosti vidimo u ponovnom vraćanju odgoja u kontekst kulture kroz totalitet odnošenja čovjeka i zajednice spram svih oblika vlastite egzistencije. Fizička kultura može se razumjeti u tom kontekstu kao segment kulture u kojem se, kroz omasovljenje sporta na primjer, konstituira svijest o mogućoj emancipatorskoj ulozi ovoga segmenta u procesu samoupravne transformacije društva. »Svijest o mogućnosti fizičkog djelovanja koje nema neposrednu proizvodnu svrhu premda u mnogome iščašena, postaje i proširuje se na ovaj način. Uz materijalne pretpostavke (koje gdje gdje već zapravo i postoje) ta svijest može biti temeljem postupnog proizvođenja (i to poglavito odgojnog proizvođenja) odnosa koji bi sadržao bitne elemente onoga što je prethodno nazvano fizičkom kulturom.«²⁴ Šansa fizičke kulture da postane »jezgra novog odnosa« (Puhovski) ukazuje se, dakle, upravo kroz odgojno-obrazovni proces koji bi na ovom području, utemeljen u kineziologiji kao znanosti o ljudskom pokretu, mogao ostvariti jedinstvo koje je u antičkoj kulturi bilo određeno kao harmonija, kao sklad tjelesnih i duhovnih sposobnosti čovjeka.

Kritikom kulture kao klasno naslijeđenog »madeža starog društva«, s institucionaliziranim sadržajem što ga je propisalo još prosvjetiteljstvo, stvaraju se pretpostavke za ukidanje podvojenosti čovjeka na »djelatno i duhovno biće, na dvostruko biće, gotovo dvolično biće nagona i razuma.«²⁵ Ta kritika otvara perspektivu drugačijeg promišljanja uloge odgoja kojom će se njega vratiti u kontekst kulture, što je jedna od osnovnih zadaća samoupravnog društva. Povratkom odgoja u kulturalni kontekst moguće je najaviti tendenciju uspostavljanja novog odnosa koji bi proizvodio čovjeka kao samodjelatno, raz-otuđeno biće koje se slobodno suprotstavlja prirodi, drugom čovjeku i društvu kao cjelini. Na drugoj strani, ova tendencija uklapa se u opću koncepciju socijalističkog samoupravljanja kao emancipatorskog procesa koji stoji i pada s mogućnošću uspostavljanja alternativne kulture spram neokapitalističke i državnosocijalističke.²⁶ Povratak kulturi kroz odgojno-obrazovni proces na područje fizičke kulture stvori bi pretpostavke za klasno nadvladano, raz-otuđeno uspostavljanje jedinstva prirode i duha, bića i bitka na povijesno novi način. Vraćanje odgoja u kontekst kulture jest proces koji omogućuje konstituiranje djelatnog, aktivnog »odnosa stvarnog prisvajanja« i realizaciju kulture kroz totalitet odnošenja jedne zajednice spram vlastite biti.

3. ZAKLJUČAK

Rad predstavlja pokušaj povezivanja kulture, kao bitnog načina postojanja čovjeka čovjekom, i fizičke kulture unutar marksističke teorije društva. Pri tome se historijsko-materijalistička metoda proučavanja povijesti uzima kao uporišna točka za razumijevanje okolnosti pod kojima se neka pojava konstituira i razvija u totalitetu društvenih odnosa. Historijsko-materijalističkom metodom se analizira klasna metamorfoza kojom se kultura transformira iz jedinstvenog, neutuđenog odnošenja jedne zajednice spram svega postojećeg u izdvojenju, zasebnu sferu u tzv. duhovnoj nadgradnji.

Povezivanje takvih pojmova kao što su kultura i fizička kultura moguće je po osnovi njihove antropocentričnosti, to tome što su formalno i sadržajno definirani unutar istog predmetnog područja koje istražuje antropologija kao znanost o čovjeku. U radu je klasna determiniranost kulture i fizičke kulture izvedena iz analize procesa artikulacije različitih načina proizvodnje pomoću kojih jedna zajednica, gledano u povijesnoj perspektivi, ostvaruje kontinuitet vlastitog postojanja.

Korespondirajući odnos kulture i fizičke kulture izvodi se iz temeljnih marksističkih odrednica o čovjeku kao bću prakse, samodjelatnom biću i biću »suštinskih snaga«. Iz Marxovog stava da je stvaranje pet ljudskih osjetila posao cjelokupne dosadašnje svjetske historije izvodi se interpretacija čovjeka kao bića, koje se u svom totalitetu može realizirati jedino kroz podružljavanje »suštinskih snaga« koje je privatno vlasništvo pretvorilo u egoistična, posjedom obuzeta osjetila. U radu se afirmira teza da je jedna od temeljnih mogućnosti nadvladavanja »sektorske« podjele društva na »bazu« i »nadgrađnju« sadržana u povratku odgoja u kontekst kulture kroz totalitet odnošenja čovjeka spram svih oblika vlastite egzistencije. Na taj se način ukazuje šansa za fizičku kulturu da postane jezgra »starog novog odnosa« i to upravo kroz odgojno-obrazovni proces, koji bi na ovom području, utemeljen na kineziologiji kao znanosti o ljudskom pokretu, mogao ostvariti jedinstvo koje je u antičkoj kulturi bilo određeno kao harmonija, kao sklad tjelesnih i duhovnih sposobnosti. Povratak kulturi kroz odgojno-obrazovni proces na području fizičke kulture stvorio bi pretpostavke za klasno nadvladano, razotuđeno uspostavljanje jedinstva prirode i duha, bića i bitka na povijesno novi način.

BILJEŠKE UZ TEKST

- 1 Teorijski i metodološki okvir ovoga rada unutar kojega je određena kultura kroz marksističku teoriju društva predstavlja sužavanje polja u kojem se naznačeni pojam istražuje. Na taj način izuzeta su od analize sva ona istraživanja kojima teorijsko uporište nije u marksističkoj literaturi jer bi ta analiza odvela daleko van okvira u naslovu postavljenog zadatka. Detaljan uvid u brojna istraživanja s područja kulturne antropologije omogućuje djelo M. Godeliera: *Marksizam i antropologija*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
- 2 Istovremeni dvostruki proces humaniziranja prirode i naturaliziranja čovjeka predstavlja topos marksis-

tičke antropologije kojega Marx elaborira u »Ekonomsko-filozofskim rukopisima« iz 1844. detaljnije u: K. Marx — F. Engels, *Dela 3.*, Prosveta 1967-1979 Beograd, (MED. 3), str.

- 3 *Philosophisches Wörterbuch*, von G. Klaus und M. Buhr, Band 1, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1975, str. 684.
- 4 *Philosophisches Wörterbuch*, 1., str. 684.
- 5 O utjecaju prsvjetiteljstva na formiranje novovjekovne interpretacije kulture i obrazovanja vidjeti u: G. Bosanac: »Edukacijski izazov«, *Školske novine* 1983, (tekstovi: Prosvjetiteljstvo i pojam obrazovanosti, str. 48-58, i: Odgoj i kultura, str. 95-103).
- 6 Pojam »afirmativna kultura« koristi H. Marcuse u djelu: »Kultur und Gesellschaft, I-II (kod nas prevedeno kao: »Kultura i društvo«, BIGZ, Beograd, 1977., za usporedbu vidjeti tekst; O afirmativnom karakteru kulture, str. 41-73).
- 7 Usp.: G. Bosanac: *Edukacijski izazov*, str. 102.
- 8 Usp. H. Marcuse: *Kultura i društvo*, str. 225.
- 9 K. Marx — F. Engels: *Dela 25 (MED. 25)* str. 207.
- 10 H. Marcuse: *Kultura i društvo*, str. 46.
- 11 K. Marx — F. Engels: *Rani radovi (Njemačka ideologija)*, Kultura, Zagreb, str. 313.
- 12 K. Marx — F. Engels, *Dela 39 (MED. 39)* str. 48.
- 13 Ova interpretacija kulture sustavno je izvedena u tekstu Bl. Despot: *Klasno i nacionalno u obzorju kulture i civilizacije*, u knjizi: »Ideologija proizvodnih snaga i proizvodna snaga ideologije«, Glas Slavonije, Osijek, 1976. Vrijedne teorijske priloge nadvladavanja ove nedijalektičke razdiobe dali su eminentni marksistički mislioci: Z. Bauman: *Marksistička teorija društva*, Rad, Beograd, 1969; K. Kosik: *Dijalektika konkretnog*, Prosveta, Beograd, 1967.; i H. Lefebvre: *Misao postala svijetom (Trebalo li napustiti Marxa?)*, Globus, Zagreb, 1981.
- 14 To jedinstvo tijela i duha uspostavljalo se institucionalno u antičkoj Grčkoj kroz tzv. *Gymnásione* (*gymnós-gol*) u kojima su se u isto vrijeme stjecala znanja o boji, liniji (slikarstvo), masi (arhitektura, kiparstvo) riječima (poezija) i tonovima (muzika) ali i o pokretima kroz pantomimu, balet i tjelesno vježbanje.
- 15 Odvajanje gimnastike od sporta ubrzalo je proces formiranja stava o sportu kao formi bavljenja tjelesnim aktivnostima gdje je od presudnog značaja tzv. moderni učinak, tj. rezultat koji se može kvantificirati. Ovaj proces »modernizacije« sporta realiziran je u Evropi kroz pokret »filantropa« u Njemačkoj kroz cijelo 19. stoljeće; o tome detaljnije u tekstu V. H. Opfa: *Učinak, rad, rekord*, časopis: »Polja« br. 278/1982, str. 174.
- 16 Usp. rad B. Rigauera: *Sport i rad*, »Polja« br. 278/1982, str. 176.
- 17 K. Marx: *Ekonomsko-filozofski rukopisi*, K. Marx—F. Engels, *Dela 3*, (MED. 3) str. 244.
- 18 Usp. Marxov tekst: *Privatno vlasništvo i komunizam*, u *Ekonomsko-filozofskim rukopisima* iz 1844 u kojem su izvedene temeljne konzekvence otuđivanja čovjekovih »suštinskih snaga« što ih producira privatno vlasništvo kroz odnos posjedovanja.

- 19 J. Huizinga: Homo ludens, Matica Hrvatska, Zagreb-1970, str. 74.
- 20 U klasifikaciji R. Caillois-a moguće je razlikovati četiri vrste igara: 1. Agon, 2. Allea, 3. Mimicry i 4. Ilinx, od kojih je Agon sinonim za sportska natjecanja, usp.: R. Kajoa: Igre i ljudi, Nolit, Beograd, 1965.
- 21 Ova definicija kineziologije nalazi se u tekstu K. Mošnjovića: Utjecaj naučne zasnovanosti kineziologije na njenu društvenu afirmaciju, u Zborniku: Teorija fizičke kulture (Idejno teorijske osnove fizičke kulture u samoupravnom društvu), Partizan, Beograd, 1969, str. 120.
- 22 D. Petrović — V. Stefanović: Problemi teorije i metodologije fizičke kulture, (Osnovna pitanja nauke u fizičkoj kulturi), Fakultet za fizičku kulturu i RO Partizan, Beograd, 1981.
- 23 D. Petrović — V. Stefanović: Problemi teorije i metodologije fizičke kulture, str. 17-20.
- 24 Ž. Puhovski: Kontekst kulture »Kulturni radnik«, edicija časopisa »Kulturni radnik« Zagreb, 1979, str. 272 (spac. Z. Ž.). U tekstu: Historijsko-socijalne pretpostavke modernog poimanja sporta«, Puhovski definira fizičku kulturu kao jednu od razina sporta koja »označuje čovjekovo odnošenje spram vlastita tijela bez ikakvih vanjskih svrha, odnos kojim se želi postići tjelesno savršenstvo bez unaprijed uračunatih nakana kasnije uporabe tako stvorenog savršenstva«, cit. djelo, str. 268.
- 25 G. Bosanac: Edukacijski izazov, str. 99.
- 26 Usp. Bl. Despot: Samoupravljanje kao alternativna kultura«, Opredjeljenja, 1-2, 1981, 35-47.

LITERATURA

- Adorno, T., M. Horkheimer: Dijalektika prosvjetiteljstva. Logos, Sarajevo, 1974.
- Bauman, Z.: Marksistička teorija društva. Rad, Beograd, 1969.
- Bosanac, G.: Edukacijski izazov. Školske novine, Zagreb, 1983.
- Despot, Bl.: Ideologija proizvodnih snaga i proizvodna snaga ideologije. Glas Slavonije, Osijek, 1976.
- Despot, Bl.: Samoupravljanje kao alternativna kultura. Opredjeljenja, 1-2, 1981, 35-47.
- Divković, M.: Latinsko-hrvatski rječnik (reprint iz 1900). Naprijed, Zagreb, 1980.
- Enciklopedija fizičke kulture. Jugoslavenski leksikografski zavod, I-II, Zagreb, 1975.
- Godelier, M.: Marksizam i antropologija. Školska knjiga, Zagreb, 1982.
- Huizinga, J.: Homo ludens. Matica Hrvatska, Zagreb.
- Kajoa, E.: Igre i ljudi. Nolit, Beograd.
- Klaus, O. und M. Buhr: Philosophisches Wörterbuch. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1975.
- Kosik, K.: Dijalektika konkretnog. Prosveta, Beograd, 1967.
- Lefebvre, H.: Misao postala svijetom. Globus, Zagreb, 1981.
- Leskošek, J.: Teorija fizičke kulture. Partizan, Beograd, 1976.
- Marcuse, H.: Kultura i društvo. BIGZ, Beograd, 1977.
- Marx, K., F. Engels: Rani radovi. Kultura, Zagreb, 1953.
- Marx, K., F. Engels: Dela (3, 24 i 39). Prosveta, Beograd, 1967-1979.
- Petrović, D., V. Stefanović: Problemi teorije i metodologije fizičke kulture. Partizan, Beograd, 1981.
- Polič, B.: Fizička kultura u socijalističkom samoupravnom društvu. RSIZ fizičke kulture SR Srbije, Beograd, 1980.
- Postupci izbora, praćenja i usmjeravanja u području vrhunskog sporta. Projekt Fakulteta za fizičku kulturu Zagreb, 1980.
- Puhovski, Ž.: Kontekst kulture. Kulturni radnik. Edicija časopisa Kulturni radnik, Zagreb, 1979.
- Teorija fizičke kulture. Idejno teorijske osnove fizičke kulture u samoupravnom društvu. Zbornik radova sa savjetovanja o idejno teorijskim osnovama u fizičkoj kulturi u organizaciji Jugoslavenskog zavoda za fizičku kulturu Partizan, Beograd, 1969.
- Žugić, Z.: Masovna komunikacija i masovna kultura. Marksistička misao br. 1, 1982, str. 95-104.

Žugić, Z.

A MARXIST INTERPRETATION OF THE RELATION BETWEEN CULTURE AND PHYSICAL CULTURE

culture / physical culture

A corresponding relation between culture and physical culture derives from the basic Marxist determinants on man as practical being, self-acting being and a being an »essential force«. From Marx' view that creation of the five human senses is the entire world history up to date, derives the interpretation of man as a being which in its totality can realize itself only through socialization of the »essential force«, that has because of private property changed into an egoistic, property-possessed being.

The work puts forth the thesis that one of the basic possibilities to supersede the »sector« division of society into the »basis« and »superstructure« is contained in the return of education to the context of culture through a totality of man's relations toward all forms of his existence. In this way, an opportunity is evident to make physical culture a nucleus of the »old new relations« precisely through the educational process, which could in this area (based on kinesiology as the science of human movement) create a unity that was antiquity determined as a harmony of physical and spiritual abilities. A return to culture in the educational process would, in the area of physical culture, create conditions for the establishment of a unity of nature and spirit, being and essence in an historically new way.

Зоран Жугич

МАРКСИСТСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ КУЛЬТУРЫ И ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Соответствующее взаимоотношение культуры и физической культуры основано на марксистском определении человека как существа практики, самостоятельного существа и существа «существенной мощности». На основании положения Маркса, что создание пяти ощущений у человека является результатом всего исторического развития, можно интерпретировать человека как существо, которое может полностью реализоваться только через общественность «существенной мощности», которая была захвачена частной собственностью и превращена в эгоцентрическое ощущение. В работе подтверждается тезис, что одной из основных возможностей преодоления противоречия «базиса» и «надстройки» содержится в возвращении воспитания в контекст культуры через полноту отношения человека ко всем формам собственного существования. Таким образом, физическая культура может стать ядром «старого нового отношения» именно при помощи процесса образования и воспитания, который в этой области основан на кинезиологии как науки о движении человека, и может осуществить единство, которое в античной культуре было определено как гармония физических и духовных способностей. Возвращением к культуре через образовательно-воспитательный процесс в области физической культуры обеспечиваются предпосылки создания, с классовой точки зрения, преодоленного раз-отчужденного единства природы и духа, существа и бытия в исторически новой форме.